

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-79>

УДК 37(091)(477)(092):37.015.31

Калита Н.І.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО

Анотація. У статті розкрито поняття розумового виховання, розкрито його мету та зміст. Вивченню питань розумового виховання свої праці присвятили педагоги минулого та сучасності. Розумове виховання відповідає за формування в учнів певного обсягу знань, критичного ставлення до способів мислительної діяльності. Визначено, що одним із завдань розумового виховання є формування наукового світогляду особистості. Великого значення у розумовому вихованні особистості надається мовній культурі. К.Д. Ушинський визначає фізіологічні і психологічні основи мови та її значення в розумовому розвитку особистості. Він наголошує на важливості народної мови, а також про важливість вивчення іноземної мови. Велику роль у розумовому вихованні особистості відіграє увага, яка вважається культурою розумової праці. Педагог визначає увагу активну і пасивну, і вважає, що увага спонукає дитину до самостійної пізнавальної діяльності. Вчений багато уваги приділяв розсудку, який допомагає розвивати в учнів чуття.

Ключові слова: виховання, розумове виховання, розуміння, особистість, науковий світогляд.

Kalyta Natalia

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

MENTAL EDUCATION OF PERSONALITY IN THE PEDAGOGICAL HERITAGE OF KOSTIANTYN USHYNSKYI

Summary. The article reveals the concept of mental education, its purpose and content. Teachers of the past and the present devoted their works to the study of mental education. Mental education is responsible for the formation of a certain amount of students' knowledge, for their critical attitude to the ways of thinking. It is determined that formation of a scientific world outlook of the personality is one of the tasks of mental education. Language culture is of great importance in the mental education of the personality. K. Ushynskiy determines the physiological and psychological foundations of language and its importance in the mental development of the personality. He emphasizes the importance of national language, as well as the importance of learning a foreign one. An important role in the mental education of the personality belongs to the attention, which is considered to be a culture of mental work. The teacher determines active and passive attention; he believes that attention induces a child to the independent cognitive activity. The scientist paid a lot of attention to the reasonableness, which helped to develop students' sense. According to K. Ushynskiy, a child must be able to read and speak well, he/she must be able to express his/her opinion for mental education. The child must have knowledge of the basics of religion and also the knowledge of Motherland. The educational material must give a child the knowledge which should be built into the system, and which the child should accumulate during his/her learning. The teacher gives great importance in mental education to visual learning, which should accompany the child during his/her learning. The teacher emphasizes that the child must be able to analyze, to think, to express his/her opinion about separate objects, must be able to compare them with each other. In his pedagogical activity, K. Ushynskiy aspired to integrate educational material. The scientist offers to use an integrative method of teaching, to carry out simple experiments, to be able to tell about them, to give examples. The basis of mental education is the harmonious and comprehensive development of personality. K. Ushynskiy pays attention in mental education to the experience of the personality. This experience is accumulated during carrying-out of various mental actions and it is preserved in human memory.

Keywords: education, mental education, understanding, personality, scientific world outlook.

Постановка проблеми. Важливим складником всебічного розвитку особистості є розумове виховання. Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці.

Мета розумового виховання – забезпечення засвоєння учнями основ наук, розвиток їх пізнавальних здібностей і формування на цій основі наукового світогляду. Його зміст – система фактів, понять, положень з усіх галузей науки, культури і техніки. Освічена людина повинна володіти основами наук, техніки, мистецтва і культури. Ці знання мають бути систематизовані, постійно поповнюватися.

До завдань розумового виховання належать формування наукового світогляду учнів. Науко-

вий світогляд – це цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до оточуючої дійсності і самої себе.

У системі розумового виховання важливе місце займає мовна культура учнів. Мова – основа національної гідності, і ставлення до неї є виявом національної самосвідомості, а відтак і громадянської позиції. Підвищення мовної культури, статусу національних мов сприятиме зміцненню міжетнічних стосунків, культури відносин людини і нації, а також виробленню доброзичливого ставлення до представників інших етносів та народів, загально-людських цінностей.

Зміст розумового виховання – формування у дітей певного обсягу знань про предмети і яви-

ща (суспільне життя, природу, людину тощо), способів мислительної діяльності (вміння спостерігати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати).

Аналіз останніх досліджень. Проблема розумового виховання займає одне з провідних місць у працях багатьох сучасних дослідників: Т. Завгородньої, С. Золотухіної, В. Лозової, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Євтуха, М. Ярмаченка та ін. Вивченню педагогічних ідей вітчизняних педагогів стосовно досліджуваної проблеми присвячені роботи Н. Антоненко, Л. Березівської, Г. Головка, Н. Дічек, І. Кучинської, М. Стельмаховича й інших науковців.

Метою нашої статті є аналіз проблеми розумового виховання особистості в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського

Виклад основного матеріалу. Зміст розумового виховання полягає у формуванні в учнів певного обсягу знань про предмети і явища, способів мислительної діяльності. Розумовий розвиток дитини залежить від того наскільки вона включена у продуктивні види діяльності. В освітньому просторі України відбуваються кардинальні зміни, обумовлені процесом реформування початкової школи відповідно до Закону України «Про освіту», «Державного стандарту початкової освіти» та ін.

Мета статті полягає у визначенні місця розумового навчання у школі, та у вивченні творчої спадщини К. Ушинського.

К. Ушинський дає таке визначення: «Розсудок є здатність до розуміння, або, оскільки для розуміння потрібні поняття, – здатність до утворення понять» [3, с. 458]. Розвиток розсудку повинен відбуватися «паралельно з розвитком здатності чуттєвого сприйняття та уваги, а також пам'яті та уяви» [3, с. 460]. К. Ушинський застерігає від того, що «не потрібно надто спішити у справі розсудочного розвитку дитини. Якщо ми надто швидко зупинимо в ній розвиток окремих уявлень, то ... ця зупинка принесе ... шкоду... Природа людини є такою, що чуттєвість повинна спочатку в ній переважати; затим перевага переходить у здатність відтворювати і, насамкінець, до розумової самодіяльності; цього природного поступу розвитку вихователь не повинен порушувати» [3, с. 462].

К. Ушинський називає володіння словом як одне із головних навчальних умінь, які здобуває дитина в процесі розумового виховання: «слово є єдиною сферою розвитку духу і ... на оволодіння цією сферою повинно бути налаштоване будь-яке навчання і розвиток» [5, с. 167].

З метою ефективного розумового виховання педагог пропонує розвинути в дітях «два види читання: одне виключно присвячене логічному розвитку, друге – читанню плавному і вишуканому». Передувати плавному читанню, як вважає К. Ушинський, повинна розповідь вчителя про зміст тексту, його прочитання вчителем вголос, пояснення незрозумілих слів і вираження головної думки. Лише після цього учень самостійно вголос читає текст і пильнує лише про правильність читання, плавність і виразність мовлення. Тут вже недоречно переривати учня запитаннями і поясненнями. Під час читання, головне завдання якого полягає в отриманні дитиною навичок розуміння прочитаного, логічного сприйняття

основної думки і її складових, учитель запитаннями повинен спонукати учнів до проникнення у зміст прочитаного, випробовувати і збуджувати увагу маленьких читачів, вводити їх у граматичний і логічний склад речення. Після відповідей учнів на поставлені питання щодо складових тексту і всього його змісту К. Ушинський пропонує прочитати вголос текст знову, щоб його зміст було засвоєно повністю. Таке читання допомагає дітям отримати вміння вчитися, що є головною метою початкових класів [6, с. 32–34].

Педагог говорить і про важливість наочного навчання для розумового виховання дитини. Дитина отримує навчальне вміння споглядати предмет, який передує читанню або ж супроводжує його. К. Ушинський пропонує спосіб розвитку вміння споглядати предмет, описувати його, порівнювати з іншими, робити узагальнення, причому розвивати здатність логічно мислити і висловлювати власну думку: розгляд предмету, відповіді на поставлені запитання про нього, читання тексту, його переказування із висловлюванням власних спостережень [6, с. 34–35].

Розумове виховання, розвиток культури розумової праці, логічного мислення і мовлення учнів відбувається під час писання. К. Ушинський пропонує послідовне виконання таких письмових вправ: на запитання, написані вчителем на дошці, учень дає письмові відповіді, в яких потрібно лише переписати запитання, переставивши декілька слів в ньому або ж доповнити його одним або двома словами. Наступні вправи розвивають творче мислення дитини: описати предмет, який уважно і детально розглянуто в класі і опису цього предмету в книзі немає; здійснити порівняння двох предметів, зробити опис будь-якого фізичного явища, увівши опис ландшафту з картини або з природи тощо [6, с. 35].

У висвітленні змісту і суті розумового виховання дитини К. Ушинський неодноразово обґрунтовує думку про доцільність того обсягу знань, які вона накопичує під час навчання. Педагог переконаний, що «знання поділяються на *необхідні, корисні і приємні* (курсив К.У. – прим. Н.К.)» [6, с. 313]. Тож існує певна закономірність, навіть ієрархія у включенні тієї чи іншої інформації у фонд знань, причому органом пізнання дитини є душа: знання «*необхідні повинні лягти в душу дитини раніше всіх і в основу всім, і надбання їх повинно відбуватися незалежно від надбання інших, корисних і приємних*». Такими необхідними знаннями для кожної людини педагог називає *вміння читати, писати і рахувати, знання основ своєї релігії і знання своєї батьківщини*. Це твердження К. Ушинський називає «ясно виробленою педагогічною аксіомою» (курсив К.У. – прим. Н.К.) [4, с. 313–314].

Неодноразово К. Ушинський порушував питання про доцільність і переваги «класичної чи реальної» освіти у досягненні мети досконалого виховання. Не заперечуючи значення «класичної» освіти на основі вивчення класичних мов, перш за все, грецької та латинської, педагог вказує на недоліки такого навчання. К. Ушинський обґрунтовує актуальність для суспільства і окремої особистості реальних знань, які накопичуються під час вивчення, перш за все, природничо-математичних дисциплін: «У теперішній час нам

потрібні більш за все не елліністи та латиністи, а ... *реальні люди* – люди живої справи і енергійної праці (курсив К.У. – прим. Н.К.)» [8, с. 333].

Як істога, наділена свідомістю, людина мислить. К. Ушинський вказує на вроджений потяг людини до логічного мислення і роль виховання у його розвитку. Педагог зазначає, що розвиток логічного мислення відбувається «в нижчих і середніх навчальних закладах від перших уроків наочного навчання і рідної мови до вищого курсу історії і літератури» [1, с. 354].

К. Ушинський з'ясовує хід розумових операцій, які відбуваються в процесі розумового виховання людини на основі душевної діяльності. Основою і джерелом розвитку людського духу є досвід, який накопичується людиною завдяки зовнішнім відчуттям через посередництво тілесної сутності людини [1, с. 361]. Саме на основі комбінації відчуттів людина отримує здатність до самоспостереження, тобто самосвідомості, до узагальнення явища в поняття, формою виразу якого є слово людської мови [1, с. 432–433].

У методичних рекомендаціях до навчальної роботи за книгою «Дитячий світ» і хрестоматією до неї К. Ушинський вказує на розвиток у дитини таких мисленневих операцій, як аналіз окремих предметів і явищ з навколишнього природного середовища, порівняння їх між собою, класифікація в систему. Причому педагог інтегрує навчальний матеріал різних предметів природничого циклу (географії, ботаніки, зоології, анатомії і фізіології людини, психології) з вивченням мови та літератури (уведення таких граматичних понять і категорій, як порівняння, судження, граматичні вправи, заучування напам'ять, декламація), різні види і методи навчальної діяльності (словесні, наочно-практичні, експериментальні). Метою такої інтеграції, як зазначає К. Ушинський, є те, що в душі дитини з логічною думкою буде поєднано прекрасний поетичний образ, розвиток розуму – з розвитком фантазії і почуття, логічна думка знайде поетичний вираз, який утвердить саму думку [6, с. 28–32].

Як зазначає К. Ушинський, у процесі наочного навчання, використання інтегративного методу, доцільно проводити нескладні досліди для ілюстрації властивостей природних матеріалів, фізичних і хімічних процесів. Якщо учень зуміє провести дослід, а потім розповісти, що, як і внаслідок чого відбувається, то це буде ознакою значного розвитку як його мисленневих здібностей, так і його мовлення.

К. Ушинський визначає фізіологічні і психологічні основи мови, її значення у розумовому розвитку дитини тощо. Педагог розглядає проблему мови з педагогічної точки зору, говорить про значення народної (рідної) мови для людини, зокрема для психічного і розумового розвитку дитини, а також про вплив вивчення іноземної мови на знання рідної. К. Ушинський висловлює переконання в тому, що «рідне слово є основою будь-якого розумового розвитку і скарбниця всіх знань: з нього починається всяке розуміння, через нього проходить і до нього повертається» [5, с. 166].

З'ясовуючи шляхи розумового виховання дитини, К. Ушинський вказує на недоліки і загрози предметного поділу навчального матеріалу, в процесі якого губиться системність і цілеспрямованість навчання. Об'єднуючим чинником розрізненого наукового навчального матеріалу в загальноосвітній школі має бути мета гармонійного і всебічного розвитку особистості: «Під час розподілу предметів викладання в загальноосвітніх закладах потрібно мати на увазі не науки в їх розрізненості, а душу учня в її цілісності і її органічний, поетапний і всебічний розвиток» [5, с. 178].

К. Ушинський переконаний, що науковий навчальний матеріал стає знанням дитини лише в процесі особистісного, емоційно забарвленого сприйняття, і цілісна система знань вибудовується лише під кінець шкільного навчання, оскільки «знання вибудовується в систему, а не система (шкільних предметів – прим. Н.К.) наповнюється знаннями» [5, с. 178]. Саме тому педагог висловлює побажання: «Бажаю від душі, щоб основою розподілу предметів і програми наших загальноосвітніх закладів став психологічний закон розвитку людської душі, а не схоластична система розподілу знань» [5, с. 178].

Фактично заперечуючи доцільність багато-предметного поділу наукового знання, К. Ушинський відстоює думку про ефективність і впровадження інтегративних курсів, подібно до курсу «Батьківщинознавство» у швейцарських школах [5, с. 166].

Умовою виховання дитини в цілому і розвитку культури розумової праці К. Ушинський вважає завдання розвитку уваги дитини, «на успіху якого ґрунтується успіх всього учіння» [7, с. 291]. Педагог розрізняє два види уваги: пасивну і активну, зазначає при цьому, що розвиток пасивної уваги не потребує зусиль ні з боку вихователя, ні з боку учня. Водночас розвиток активної уваги пов'язаний зі спонуканням дитини до самостійної пізнавальної діяльності, до виконання того, що потребує зусиль і здійснення вибору на основі усвідомленого обов'язку. Як зазначає К. Ушинський, «в активній увазі не предмет (діяльності – прим. Н.К.) вже володіє людиною, а людина предметом» [7, с. 292]. Педагог переконаний, що у дитячої волі і, значить, активна увага є слабкими, а тому, чим більше в людини сили волі, тим більше активної уваги, вміння володіти своєю увагою і скеровувати її від предметів привабливих на предмети не зовсім привабливі: «У житті – це необхідна умова для кожного ділового практичного характеру; в навчанні – необхідна умова для кожного тямущого учня» [7, с. 292–293].

Ми зробили спробу порівняльного аналізу впровадження розумового виховання у педагогічній спадщині педагога Костянтина Ушинського та сучасного науковця П. Щербаня (див. таблицю 1).

Висновки. На основі аналізу педагогічної спадщини К.Д. Ушинського можемо стверджувати, що розумове виховання складає системність і цілеспрямованість навчання. Розумове виховання є одним із напрямів формування всебічно розвиненої особистості. Одним із завдань розумового виховання виступає формування наукового світогляду особистості. Педагог визначає ряд чинників, які впливають на формування розумового виховання, це діяльність учителя, мовна культура, слово, наочне навчання, знання, увага, розумова праця та інше.

Таблиця 1

**Розумове виховання у сучасній українській педагогіці (за П. Щербанем)
та у педагогічній спадщині К. Ушинського**

	У сучасній українській педагогіці (за П. Щербанем)	У педагогічній спадщині К. Ушинського
Поняття	розумове виховання розумовий розвиток розумової сили	...розвиток розумової сили відбувається тоді, коли вчитель вказує учневі на предмет, який може викликати діяльність тих чи інших його розумових здібностей, і скеровує цю діяльність, допомагаючи їй, де це необхідно, і полишаючи її діяти там, де вона може діяти сама [2, с. 500–501]; ...важливість розумового виховання, розвитку розумових здібностей і пробудження і сили розуму дитини, однак стверджував, що «моральна висота людини не завжди відповідає висоті розумовій» [1, с. 358].
Завдання	знання, вміння, навички розвиток пам'яті, мислення, інтуїції, передбачення формування особистості, яка здатна творчо мислити розвиток інтелектуальної культури особистості, раціональної організації навчальної праці	...здатність учня до самостійної пізнавальної діяльності, яка повинна залишитись з учнем назавжди і є головним завданням розумового виховання, дати учневі засіб здобувати знання не тільки з книжок, але й предметів, подій і явищ оточуючого світу, з історії своєї власної душі [2, с. 500–501]; ...не захоплюватися репродуктивним, відтворюючим навчанням, але розвинути в дитині бажання і здатність самостійно, без вчителя, здобувати нові знання [2, с. 500]; ...«не науки повинні схоластично вкладатися в голову дитини, а знання та ідеї, які повідомляються будь-якими науками, повинні органічно вибудовуватися у світлий і, по можливості, широкий погляд на світ та його життя» [5, с. 178].
Навчальні вміння	читання, писання, слухання, лічба, висловлювання власних думок, робота з книгою, словником, спеціальні вміння	...«знання поділяються на <i>необхідні, корисні і приємні</i> » [4, с. 313]; необхідними знаннями для кожної людини педагог називає <i>вміння читати, писати і рахувати, знання основ своєї релігії і знання своєї батьківщини</i> . Це твердження К. Ушинський називає «ясно виробленою педагогічною аксіомою» [4, с. 313–314].
Фонд знань	факти, терміни, символи, імена, дати, назви, поняття, закономірності, правила, формули та ін.	«Розсудок є здатність до розуміння, або, оскільки для розуміння потрібні поняття, – здатність до утворення понять» [3, с. 458]. Природа людини є такою, що чуттєвість повинна спочатку в ній переважати; затим перевага переходить у здатність відтворювати і, насамкінець, до розумової самодіяльності; цього природного поступу розвитку вихователь не повинен порушувати» [3, с. 462]; ...на основі комбінації відчуттів людина отримує здатність до самоспостереження, тобто самосвідомості, до узагальнення явища в поняття, формою виразу якого є слово людської мови [3, с. 432–433].
Мислення	діалектичне, логічне, абстрактне, узагальнювальне, теоретичне, індуктивне, дедуктивне, алгоритмічне, технічне, творче, репродуктивне, системне	...«привчати дитячий розум до логічності ...логіка природи є найбільш доступною і найбільш корисною логікою для дитини» [6, с. 26]; ...розвиток логічного мислення відбувається «від перших уроків наочного навчання і рідної мови до вищого курсу історії і літератури» [1, с. 354]; ...з логічною думкою поєднують прекрасний поетичний образ, розвиток розуму – з розвитком фантазії і почуття, логічна думка знайде поетичний вираз, який утвердить саму думку [6, с. 28–32].
Операції	аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, дослідження	У процесі наочного навчання, яке передує читанню або ж супроводжує його, дитина отримує навчальне вміння споглядати предмет, описувати його, порівнювати з іншими, робити узагальнення, причому розвивати здатність логічно мислити і висловлювати власну думку: розгляд предмету, відповіді на поставлені запитання про нього, читання тексту, його переказування із висловлюванням власних спостережень [6, с. 34–35].
Культура розумової праці	режим, система, охайність, порядок, самостійність, наполегливість, самоконтроль	Формулює правила, які визначають психологічну основу пам'яті, уваги, волі як основи культури розумової праці в цілому у практиці виховання і навчання [3, с. 423–446].
Головні шляхи	цілеспрямоване, систематичне навчання учнів проблемне, розвиваюче навчання вплив позакласної роботи, навколишнього середовища і засобів масової інформації	Єдність навчання і виховання. Зв'язок процесу розумового виховання з життям. Вплив сім'ї, рідної мови, історії, літератури, народної творчості: ...«рідне слово є основою будь-якого розумового розвитку і скарбниця всіх знань: з нього починається всяке розуміння, через нього проходить і до нього повертається» [5, с. 166]; загроза предметного поділу навчального матеріалу, в процесі якого губиться системність і цілеспрямованість навчання: «Під час розподілу предметів викладання в загальноосвітніх закладах потрібно мати на увазі не науки в їх розрізненості, а душу учня в її цілісності і її органічний, поетапний і всебічний розвиток» [5, с. 178]; ...«знання вибудовується в систему, а не система (шкільних предметів – прим. Н.К.) наповнюється знаннями» [5, с. 178]; ...впровадження інтегративних курсів, подібно до курсу «Батьківщинознавство» у швейцарських школах [5, с. 166].

Список літератури:

1. Ушинский К. Вопросы о душе в его современном состоянии. Собрание сочинений: В 11 т. Москва – Ленинград : Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 3. С. 339–453.
2. Ушинский К. Воскресные школы. Собрание сочинений: В 11 т. Москва – Ленинград : Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 2. С. 489–515.
3. Ушинский К. Материалы к третьему тому «Педагогической антропологии». Собрание сочинений : В 11 т. Москва – Ленинград : Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 10. С. 53–625.
4. Ушинский К. О необходимости сделать русские школы русскими. Собрание сочинений: В 11 т. Москва – Ленинград : Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 3. С. 306–315.
5. Ушинский К. Педагогическая поездка по Швейцарии. Собрание сочинений: В 11 т. Москва – Ленинград : Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 3. С. 87–255.
6. Ушинский К. Предисловие к 1-му изданию «Детского мира». Собрание сочинений : В 11 т. Москва – Ленинград : Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 5. С. 17–39.
7. Ушинский К. Родное слово. Книга для учащихся. Собрание сочинений : В 11 т. Москва – Ленинград: Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 6. С. 237–337.
8. Ушинский К. Что нам делать со своими детьми. Собрание сочинений : В 11 т. Москва – Ленинград: Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. Т. 3. С. 320–334.

References:

1. Ushinskij, K. (1948). Voprosy o dushe v ego sovremennom sostoyanii [Questions about the soul in its present state]. Sbranie sochinenij: V 11 t. Moskva – Leningrad: Izd. Akkad. ped. nauk RSFSR. T. 3, s. 339–453. (in Russian)
2. Ushinskij, K. (1948). Voskresnye shkoly [Sunday schools]. Sbranie sochinenij: V 11 t. Moskva – Leningrad: Izd. Akkad. ped. nauk RSFSR. T. 2, s. 489–515. (in Russian)
3. Ushinskij, K. (1948). Materialy k tret'emu tomu «Pedagogicheskoy antropologii» [Materials for the third volume of "Pedagogical Anthropology"]. Sbranie sochinenij: V 11 t. Moskva – Leningrad: Izd. Akkad. ped. nauk RSFSR. T. 10, s. 53–625. (in Russian)
4. Ushinskij, K. (1948). O neobhodimosti sdelat' russkie shkoly russkimi [On the need to make Russian schools Russian]. Sbranie sochinenij: V 11 t. Moskva – Leningrad: Izd. Akkad. ped. nauk RSFSR, 1948. T. 3, s. 306–315. (in Russian)
5. Ushinskij, K. (1948). Pedagogicheskaya poezdka po SHvejcarii [Pedagogical trip around Switzerland]. Sbranie sochinenij: V 11 t. Moskva – Leningrad: Izd. Akkad. ped. nauk RSFSR. T. 3, s. 87–255. (in Russian)
6. Ushinskij, K. (1948). Predislovie k 1-mu izdaniyu «Detskogo mira» [Preface to the 1st edition of «Detsky Mir»]. Sbranie sochinenij: V 11 t. Moskva – Leningrad: Izd. Akkad. ped. nauk RSFSR. T. 5, s. 17–39. (in Russian)
7. Ushinskij, K. (1948). Rodnoe slovo. Kniga dlya uchashchihsya [A native word. Student book]. Sbranie sochinenij: V 11 t. Moskva – Leningrad: Izd. Akkad. ped. nauk RSFSR. T. 6, s. 237–337. (in Russian)
8. Ushinskij, K. (1948). Chto nam delat' so svoimi det'mi [What should we do with our children]. Sbranie sochinenij: V 11 t. Moskva – Leningrad: Izd. Akkad. ped. nauk RSFSR. T. 3, s. 320–334. (in Russian)